

”FORTÆLLINGER FRA KIRKEGÆRDET”

Ulykkelige tjenestepiger i 1700- og 1800-tallet

Formidlingsmateriale til lydspor 2

Kirkeministeriet

GAMMEL ESTRUP

DANMARKS HERREGÅRDSMUSEUM
THE DANISH MANOR & ESTATE MUSEUM

Kirkeminis

GAMMEL ESTRUP

DANMARKS HERREGÅRDSMUSEUM
THE DANISH MANOR & ESTATE MUSEUM

Ulykkelige tjenestepiger i 1700- og 1800-tallet

Seksualmoralen, synet på menneskers seksuelle aktiviteter, har undergået en lang række forandringer gennem tiden. Ofte har kirken haft en stærk indflydelse på, hvordan forholdet til seksualitet er blevet forstået, og dermed eksempelvis påvirket straffen af, hvad man kunne kalde seksuelt relaterede forbrydelser eller overtrædelser. For bare 150 år siden så man helt anderledes på sex uden for ægteskabet og graviditeter og fødsler, der udsprang heraf, end vi gør i dag.

Det skyldes blandt andet, at man i 1700- og 1800-tallet betragtede afvigelser fra loven og fra samfundets normer som farligt ud fra et religiøst perspektiv, ikke kun for individet, men også for hele samfundet generelt. Derfor var det vigtigt at forebygge og ikke mindst straffe handlinger, der brød med eksempelvis ideerne om det gode ægteskab, for eksempel ægteskabsbrud eller sex udenfor ægteskabet.

Familien var efter reformationen en af samfundets vigtigste institutioner, som det var statens og øvrighedens opgave at beskytte. Danske Lov, der udgjorde nationens lovgrundlag helt frem til grundloven i 1849, var i høj grad struktureret efter religiøse principper. De ti bud og bibelske strafudmålinger spillede en vigtig rolle i lovgivningens udformning. Ægteskabsbrud, utugtighed og anden umoralsk seksuel omgang var både syndigt i et religiøst perspektiv, men også en forbrydelse, som det var statens opgave at straffe. Således indførtes der allerede året efter reformationens gennemførelse i 1536 dødsstraf for hor, altså ægteskabsbrud. Senere love udspecificerede straffen til halshugning for mænd og drukning i en søk for kvinder. Senere, i blandt andet Danske Lov, var afstraffelsen inddelt etapevist og forværredes ved hver forseelse for til sidst at ende i dødsstraf. I 1617 opstod begrebet "lejermål" i lovsammenhæng, der bredt betegner førægteskabelige forhold.

I relation til dette spillede præstestanden og adelsstanden en vigtig rolle, da de i lokalsamfundet fungerede som statens forlængede arm, hvis opgave det var at opdrage og tugte befolkningen. Præstestanden havde som sådan ingen retlige eller dømmende opgaver, som den lokale herremand oftest havde, men som en del af afstraffelsen i en stor del af 1600- og 1700-tallet hørte et offentligt skriftemål til straffen. Skriftemålet skulle foregå om søndagen for fuld kirke, hvor de involverede parter skulle bekende deres skyld og anger. Forløbet bestod også af en genoplæring i den kristne tro. Sandsynligvis med et stærkt fokus på det 6. bud om ikke at bedrive hor.

På billedet fra 1700-tals dagene i Kapellet på Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum, ses en genopførelse af et offentligt skriftemål, med præsten og to bønder der har begået "lejermål", i centrum.

Præsterne og måske også herremændene har selvfølgelig ligesom så mange andre været påvirket af tidens tankegods, men har, i kraft af deres rolle som embedsmænd og offentlige personer, i eftertiden fået en mere central rolle end almindelige bønder og borgere, i forbindelse med den fordømmelse og straf, som vi i dag ser negativt på. Man tog nemlig ikke let på disse sager og i de forfærdeligste sager, hvor kvinden er blevet gravid efter samleje, kunne uægteskabelig sex have tragiske resultater.

De sociale konsekvenser som udskamning og udstødelse af lokalsamfundet var ofte nogle af de konsekvenser, som kvinderne frygtede mest. Som ugift, gravid tjenestepige på en herregård, blev man anskuet som æreløs og forbryder og havde ofte ingen reelle muligheder for at forsørge et barn alene, hvis manden ikke ville gifte sig. Man havde i tiden ikke de samme metoder til at bevise faderskabet.

I november 1871 på herregården Vosnæsgaard var tjenestepigen Ane Pedersen blevet kæreste med staldkarlen Johan Nikolai Pedersen. Hun blev gravid, men da ville Johan ikke kendes ved hende, idet *“han fjasede så med en og så med en anden af mejerskepigerne”*. Barnet ville han heller ikke vide af, og han nægtede at have haft noget med Ane at gøre. Ane havde allerede før været gravid, faderen til Anes barn var død og barnet blev nu passet af hendes fattige husmandsforældre og. Særligt hvis man kom fra fattige kår og ikke havde en familie til at hjælpe, kunne det ende skidt både for moder og barn, der oftest endte i pleje under kummerlige forhold. At miste sin ære i forbindelse med en sag om sex uden for ægteskabet kunne rent konkret ende med, at det blev umuligt at få arbejde, dårligere social position og ringere position i retsstridigheder, da ens ord som æreløs ikke var noget værd. De alvorlige konsekvenser ved graviditeter uden for ægteskabet gjorde nok, at mange kvinder følte sig nødsaget til at bortskaffe barnet. Nogle fødte deres børn i hemmelighed for at undgå skam og straf, såkaldt dølgsmål, og ikke mindre end halvdelen af alle dømte mord i nogle retskredse i 1700-tallet var på nyfødte børn. Forbrydelser, der i nogle tilfælde blev straffet med halshugning.

Det er en mørk og ubehagelig del af danmarkshistorien, men derfor også en vigtig historie at fortælle om og huske på, når vi taler om seksualmoral og seksualopdragelse i en moderne kontekst. Måske som en påmindelse om, hvad frygten for udskamning og hårde straffe kan lede unge, fortvivlede mennesker til. Henimod slutningen af 1700-tallet begynder der langsomt at ske forandringer i denne retspraksis, men vi skal helt op til 1866 før dødsstraffen for barnemord bliver helt afskaffet. Ændringerne knytter sig tæt til holdningsændringer i forbindelse med moral og straf, men også til andre aspekter af samfundsudviklingen. Nu blev man straffet eller sendt i tugthus til opdragelse alt efter alvorligheden af ens forbrydelse.

I 1800-tallet er der dog stadig en række sager med unge kvinder, der ”kom i ulykke”. Størstedelen af disse kvinder var typisk ansatte på en herregård. Her var der nemlig samlet et stort antal unge tjenestefolk, der, udover at arbejde, også håbede på at finde kærligheden og måske en partner at flytte sammen med. Derfor blev der indledt mange kæresteforhold af seksuel karakter. Størstedelen fandt sammen med barnefaderen eller en anden, men for en lille gruppe endte graviditeterne i tragedier.

I forbindelse med nogle sager spiller kirken og kirkegården til tider en ikke uvæsentlig rolle. I 1881 fandt kirkegraveren på Fejø et barnelig på kirkegården, og i 1774 fandt man på Holstebro kirkegård et barnelig der var lagt oveni i et nyligt oprettet gravsted. I Sæby kirke opdagede man i 1623 et barnelig på en af bænkerne, og i Skt. Maria Kirke i Haderslev fandt man i 1761 et barnelig i en lille hvid æske. Der findes sikkert mange andre skrækkelige ensartede sager. Årsagen til at disse kvinder valgte at aflevere barnet i en kirke, og ikke i en mose, sø eller andre steder, har formentlig knyttet sig til tidens tanker om indivet og uindviet jord. Kun syndere, eksempelvis forbrydere, uidentificerede, selvmordere og udøbte børn blev begravet udenfor kirkegården. Måske har kvinderne næret et håb om barnets frelse og evige liv i forbindelse med ”begravelsen” af barnet i eller på den hellige jord, nu hvor barnet ikke var blevet døbt.

For tjenestepigen Anes vedkommende, hende vi hørte om tidligere, tog hun efter faderen Johans afvisning beslutningen om at skjule graviditeten. Hun var desuden sikker på, at barnet i maven ikke havde det godt. Hvis det mod forventning var i live, ville hun også sætte det i pleje. Hun fødte i hemmelighed på gulvet i

folkenes lokum i gården, hvorefter hun mærkede at barnet var dødsfødt. Derefter pakkede hun barnet i et klæde og smed det i vandet.

Erik Henningsens maleri fra 1886 med titlen *Summa jus, summa injuria* – på dansk: *Den højeste ret, den største uretfærdighed*. Maleriets undertitel *Barnemordet* antyder, hvorfor den unge kvinde overværer, at herredsfogeden og hans mænd graver i jorden på dette øde sted.

Herredsfogeden har igennem historien fungeret som kongens repræsentant, dommer og øvrighed i lokalsamfundet. Han var valgt af lensmanden og senere under enevælden af kongen. I 1919 ophævedes embedet, og det deltes mellem underretsdommeren og politimesteren. Sagen om Ane Pedersens barnemord i 1872 behandlede eksempelvis af Herredsfogeden, der på denne tid er udpeget af Justitsministeriet.

Ane blev opdaget og lillejuleaftensdag 1872 straffet efter Straffelovens paragraf 194 for fødsel i dølgsmål, som lød på fængsel på vand og brød i seks gange fem dage. I forhold til straffen før den nye straffelov i 1866, var der en række formildende omstændigheder. Dels havde Anes barn sandsynligvis ikke været i live ved fødslen, en overvejelse man ikke tidligere havde med i strafudmålingen, dels havde lovgivningens moralske grundlag ændret sig fra en religiøst betonet straf af synden til en opdragende straf.

Selvom mange omstændigheder mildnedes med den nye straffelovgivning stod tjenestefolk dog stadig i et særligt retsforhold, da de hørte under den såkaldte tyendelov fra 1854 og senere medhjælperloven fra 1921. I disse var det stadig husbondens ret at fyre eller nægte tjeneste til tyende der havde indgået et "utugtigt" forhold eller kvinderne, hvis de var blevet gravide udenfor ægteskab.

"§ 29. Husbonden er pligtig at modtage Medhjælperen i sin Tjeneste til den fastsatte Tid. Dog kan han nægte at modtage Medhjælperen, naar han kan bevise:

- at Medhjælperen lider af smitsom Sygdom eller paa Grund af Sygdom eller Legemsskade eller for Kvinders Vedkommende Frugtsommelighed er uskikket til den paatagne Tjeneste,

§ 30. Husbonden kan uden Opsigelse ophæve Tjenesteforholdet, naar han kan bevise, at Medhjælperen groft tilsidesætter sine Pligter eller i øvrigt udviser et særlig slet Forhold i Tjenesten, saasom naar Medhjælperen:

- ved utugtigt Forhold krænker Husets Orden,
- skønt ugift bliver frugtsommelig og derved ude af Stand til at udfylde sin Plads,

(Uddrag fra Lov om Retsforholdet mellem Husbond og Medhjælper, 6. maj 1921, fra <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/lov-om-retsforholdet-mellem-husbond-og-medhjælper-6-maj-1921/>).

Lydvandringen, der er udviklet af Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum, tager udgangspunkt i de samlede fortællinger om ulykkelige tjenestepiger i 1700- og 1800-tallet, og den er et dramatiseret øjebliksbillede med udgangspunkt i historiske begivenheder og tematikker. Her følger man en ung tjenestepige, der forsøger at bortskaffe sit barn ved at begrave det i den hellige jord på kirkegården. Det når dog, heldigt for barnet, aldrig så vidt, da hun bliver stoppet af fogeden.